

Rozwój zrównoważony z punktu widzenia NATO — działalność Komitetu do spraw Wyzwań Współczesnego Społeczeństwa

Anna Kalinowska*

Sustainable Development and NATO — Committee on the Challenges of Modern Society. Prz. Geol., 50: 945–949.

Summary. The NATO Committee on the Challenges of Modern Society (CCMS) was established in 1969 in order to give the Alliance a new 'social dimension'. Article 2 of the treaty provides that member countries will contribute towards the further development of peaceful and friendly international relations by promoting conditions of stability and well-being. The aim of this new Committee was to address practical problems already under study at the national level and, by combining the expertise and technology available in member countries, arrive fairly rapidly at valid conclusions and to make recommendations for action to benefit all. In creating the CCMS, the North Atlantic Council decided that the Committee would not itself engage in any research activities. Its work is therefore carried out on a decentralised basis, through its pilot studies, which are founded by nations. Subjects for pilot studies, which are proposed by NATO or EAPC member countries, cover a large spectrum dealing with environmental problems. The decision to officially launch a pilot study is taken by the CCMS plenary. Since the start of CCMS' activity, 60 pilot studies and 2 short term adhoc project have been completed. 16 pilot studies and 2 short term adhoc project are presently underway. The ongoing studies deal with the following topics: 1. Defence-related issues, 2. Pollution control, 3. Health and Technological Risk, 4. Quality of Life & Planning. The opinion that investment in environmental education are the most cost-efficient form of environmental protection is gaining growing acceptance in the majority of NATO countries. However, knowledge of the scale and possibilities as well as forms of environmental education to be applied for various social groups is still insufficient. In November 2002, CCMS accepted the new pilot study on Forms of environmental education in the armed forces and their impact on creation of pro-environmental attitudes. It's the first pilot study proposed by Poland. Dr A. Kalinowska was nominated as pilot study director and University Centre for Environmental Studies was nominated its leading institution. Purpose, objectives and goals of this pilot study are as follows: a. Identification and inventory of various forms of educational activity aimed at raising environmental knowledge and awareness in the countries participating in the study. b. Analysis of educational materials and didactic aids prepared for various groups within the armed forces. c. Evaluation of expenditure and ways of financing various forms of environmental education.

Key words: sustainable development, Committee and Challenges of Modern Society, NATO, Pilot study, Environmental security, Environmental education, Military forces, Military land, North Atlantic Treaty, Environmental management system, Military sector, STANAG 7141, Environmental awareness, Environmental impact assessment

W powszechnej świadomości Pakt Północnoatlantycki spostrzegany jest jako organizacja militarna, skoncentrowana wyłącznie na zapewnieniu należącym doń państwom zbrojnego bezpieczeństwa. Tymczasem już pod koniec lat 60. XX w. w kręgach politycznych NATO zapadła decyzja, by nadać paktowi nowy wymiar, rozszerzony o zagadnienia społeczne. Niewątpliwym wpływ miały na to zarówno zmiany zachodzące w międzynarodowym układzie sił politycznych, jak i dokument dotyczący stanu światowego środowiska, ogłoszony przez sekretarza generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, zwany od jego nazwiska Raportem U. Thanta. Alarmujący ton przedstawionego w 1969 r. raportu wskazywał jednoznacznie, że poprawa stanu środowiska i zapobieganie jego dalszej degradacji to jedno z podstawowych wyzwań, jakie stanęło przed ludzkością w drugiej połowie XX wieku. W tym samym roku NATO ogłosiło powstanie Komitetu ds. Wyzwań Współczesnego Społeczeństwa (*Committee on the Challenges of Modern Society* — CCMS). Warto tu też przypomnieć, że współpraca w obrębie krajów ówczesnie tworzących NATO miała nie tylko zapewniać im bezpieczeństwo militarne, ale również stawiała sobie za cel poprawę jakości życia społeczeństwa i wywodziła się zarówno z założeń paktu, jak i z doświadczeń krajów alianckich, zebranych w ciągu dwudziestu lat, które upłynęły już od jego powstania. Artykuł 2 Traktatu Północnoatlantyckiego stanowi bowiem, że kraje członkowskie będą współpra-

cowały w celu dalszego rozwijania pokojowych i przyjacielskich relacji międzynarodowych, poprzez stworzenie warunków sprzyjających stabilizacji i dobrobytowi, bowiem jest to jeden z istotnych warunków prowadzących do zmniejszenia napięć międzynarodowych (<http://www.nato.int>). Założenia te w istocie zbieżne są z ekologicznego punktu widzenia z zasadą użytkowania środowiska w sposób gwarantujący trwały rozwój, czyli zwiększanie pomyślności społeczeństw bez nieodwracalnego naruszania dóbr przyrodniczych przyszłych pokoleń. Zadaniem nowego komitetu miała być pomoc w rozwiązywaniu praktycznych problemów, stających na drodze do stabilności i dobrobytu społeczeństw, organizowana na poziomie narodowym przez wymianę doświadczeń, technologii i sposobów usuwania trudności oraz poszukiwanie wspólnych możliwości działań. Mimo uznania ich wielkiej wagi, sprawy środowiska stanowiły jednak tylko jeden z elementów zainteresowań komitetu. Dopiero podczas szczytu NATO w maju 1989 r. przywódcy państw przystępujących do traktatu, podkreślając jeszcze raz znaczenie roli CCMS w rozwijaniu bezpieczeństwa środowiskowego, zgodnie stwierdzili, że temat szeroko rozumianego zrównoważonego rozwoju powinien stać się zagadnieniem wiodącym w pracach komitetu i zalecili rozwijanie nowych inicjatyw dotyczących różnorodnych zagadnień na styku społeczeństwa i środowiska. Zmiana sytuacji politycznej w Europie i okres odprężenia międzynarodowego po 1989 r. zaowocowały nową sytuacją także w NATO, rozpoczynając dalszy etap pracy komitetu. Na spotkaniu przywódców państw NATO w listopadzie 1991 r. w Rzymie podpisano deklarację pokojowej współpracy (*Declaration on Peace and Cooperation*), w której zdefiniowano przyszłe zadania i politykę NATO w stosunku do krajów

*Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym, Uniwersytet Warszawski, ul. Żwirki i Wigury 93, 02-089 Warszawa; e-mail: ucbs@geo.uw.edu.pl

Europy Środkowej i Wschodniej (<http://www.nato.int>; NATO Basic Fact Sheet: <http://www.nato.int/docu/basics.html>). W deklaracji tej współpracy na polu ochrony środowiska i wymiany naukowej zdefiniowano w następujący sposób: *Nasza nowa inicjatywa będzie prowadziła do wzmocnienia udziału dalszych partnerów w Trzecim Wymiarze Działań NATO: naukowych i środowiskowych programach traktatu* (<http://www.nato.int//ccms>). W lutym 1993 r. odbyło się pierwsze spotkanie plenarne z udziałem krajów partnerskich, na którym wspólnie określono nową rolę CCMS jako unikalnego forum wymiany informacji na temat problemów środowiskowych, wynikających zarówno z działań militarnych, jak i cywilnych. Czas spotkania był szczególnie istotny ze względu na ustalenia Konferencji ONZ Środowisko i Rozwój, która w poprzedzającym spotkaniu roku odbyła się w Rio de Janeiro, nadając również pracom komitetu wyraźny kierunek w stronę zrównoważonego i trwałego rozwoju. Właśnie przedstawieniu przejawów tego trendu oraz udziału Polski w pracach komitetu poświęcone jest niniejsze opracowanie.

Struktura CCMS

Podczas spotkania plenarnego CCMS w październiku 1993 r. przedstawiciele uczestniczących w nim krajów przygotowali listy najistotniejszych dla ich społeczeństw problemów środowiskowych i określili strukturę komitetu. Każdy kraj ma prawo desygnowania swego przedstawiciela (koordynatora krajowego), reprezentującego narodową instytucję odpowiedzialną za zagadnienia ochrony środowiska — najczęściej są to wysokiej rangi eksperci ministerstw i agencji ochrony środowiska, departamentów środowiska w ministerstwach obrony lub upoważnieni przez rząd naukowcy. W takim składzie komitet pod przewodnictwem sekretarza NATO do spraw naukowych zbiera się dwa razy do roku (raz na sesji plenarnej krajów członkowskich, drugi raz w pełnym składzie wraz z narodowymi koordynatorami krajów partnerskich) w celu ustalania strategii doboru tematów i monitorowania postępów prac. Z założenia prace komitetu nie mają charakteru badań podstawowych (takimi badaniami zajmuje się Komitet Nauki NATO — *Science Committee*), lecz studiów porównawczych, zwanych studiami pilotowymi (*pilot studies*), które są niezbędne do wymiany doświadczeń, a także identyfikacji nowych obszarów badań aplikacyjnych. Studia pilotowe są specyficzną formą pracy, która ma charakter zdecentralizowany, oparty na badaniach prowadzonych (i finansowanych) w obrębie poszczególnych krajów. Państwo kierujące studium pilotowym jest odpowiedzialne za organizację, prowadzenie studium, a także rozpowszechnianie jego rezultatów. Kraje współuczestniczące biorą udział w pracy w takim zakresie, w jakim dany temat jest dla nich ważny i jakimi doświadczeniami dysponują. Udział w studiach pilotowych jest całkowicie dobrowolny i każdy kraj decyduje o tym, czy poruszany temat stanowi dla niego istotny problem, czy są lub były prowadzone odpowiednie badania oraz czy istnieje potrzeba lub możliwość wymiany doświadczeń. Istotną częścią studium są warsztaty, konferencje i seminaria. Kraj prowadzący studium przedstawia raporty z postępu prac na posiedzeniu komitetu. Produktem wieńczącym studium (trwającym zwykle trzy do czterech lat) jest raport końcowy, który po przyjęciu przez Radę NATO jest publikowany i dystrybuowany do zainteresowanych instytucji jako oficjalne

wydawnictwo z serii raportów CCMS — NATO, stając się tym samym ważnym przeglądem materiałów źródłowych.

Od chwili powstania CCMS do początków 2002 r. zakończono ponad 60 takich tematów, a 16 studiów jest aktualnie w trakcie realizacji. Dokładne wiadomości na ten temat można znaleźć na ogólnodostępnych stronach internetowych CCMS (<http://www.nato.int//ccms>).

Obszary tematyczne studiów pilotowych w kontekście rozwoju zrównoważonego

Prace komitetu obejmują istotny okres w rozwoju międzynarodowych idei podejścia do związku człowieka ze środowiskiem: od roku poprzedzającego konferencję ONZ w Sztokholmie (1972) po konferencję w Rio de Janeiro (1992) i przygotowania do konferencji ONZ w Johannesburgu (2002). Równocześnie w okresie tym wyraźnie wzrosła świadomość wpływu zagrożeń i zmian środowiska na bezpieczeństwo zarówno w skali regionalnej, międzynarodowej, jak i globalnej. Poszukiwanie przyrodniczych, technicznych i społecznych sposobów zapobiegania niekorzystnym zmianom środowiska jest więc ważne dla organizacji stawiającej sobie za cel zachowanie międzynarodowego bezpieczeństwa.

Rozpatrując w tym kontekście zagadnienia, którym poświęcone są zaproponowane przez poszczególne kraje studia pilotowe, ich tematy można zasadniczo podzielić na 4 główne grupy:

1. Problemy na styku środowiska i zagadnień obronnych. Ten zakres tematyczny obejmuje szeroką skalę zagadnień, poczynając od wpływu na środowisko hałasu związanego z ćwiczeniami sił powietrznych, przez ochronę ludności cywilnej przed rozlewem toksycznych substancji z transportów wojskowych, po transgraniczne problemy środowiskowe, powodowane przez wojskowe instalacje i działania. Szczególnie ważnym wynikiem wspólnych działań jest opracowanie podręcznika przedstawiającego zasady postępowania w sprawach środowiska, przygotowanego specjalnie dla sektora obronnego. Promocja podręcznika *Handbook on Environmental Guidelines for the Military Sector* odbyła się w Warszawie w 1998 r. i stała się inspiracją do opracowania podobnych poradników oraz adaptacji tłumaczeń dla poszczególnych krajów (*Guidelines...*, 1999).

2. Kontrola zanieczyszczeń. Ten ważny temat obejmuje takie zagadnienia, jak porównanie sposobów określania rozprzestrzeniania się transgranicznych zanieczyszczeń powietrza oraz technik modelowania przydatnych w ocenie wpływu zanieczyszczeń na poszczególne regiony. Duże znaczenie przywiązuje się też w pracach CCMS do studium poświęconego zanieczyszczeniom powietrza w pomieszczeniach w obrębie różnych obiektów przemysłowych i mieszkalnych, a także prac związanych z kontrolą zanieczyszczeń gleb oraz wód powierzchniowych i morskich.

3. Zdrowie i ocena ryzyka związanego z technologiami przemysłowymi. Jedną z zasad zrównoważonego rozwoju jest też zapewnienie najlepszych warunków zdrowotnych środowiska i ograniczanie pochodzących z działalności przemysłowej i rolniczej zagrożeń dla życia i zdrowia. Przykładowym projektem w tym zakresie może być studium pilotowe, zaproponowane i prowadzone wspólnie przez Włochy i USA, na temat zaawansowanych metod oceny ryzyka powstania chorób nowotworowych. Do tego obszaru zainteresowania należą przede wszystkim

problemy związane z promieniowaniem radioaktywnym, m.in. w związku z w wypadkiem elektrowni jądrowej w Czarnobylu i wzrostem zachorowań na raka tarczycy wśród dzieci. Zastosowane tu (oparte na danych biologicznych) metody modelowania mogą być przydatne w procedurach określania poziomu ryzyka zdrowotnego i innych ekologicznych skutków, także przy rozprzestrzenianiu się innych specyficznych substancji pochodzenia przemysłowego. Równie ważny, związany z tym aspekt zdrowotny poruszało studium poświęcone medycznemu uwarunkowaniu przygotowania akcji szybkiego reagowania na potencjalną klęskę ekologiczną, wywołaną katastrofą chemiczną.

4. Jakość życia w kontekście planowania działań w środowisku. Ten ostatni temat jest szczególnie interesujący, podkreśla bowiem zaangażowanie CCMS w społeczny wymiar zagadnień środowiskowych. Wchodzi tu w grę takie zagadnienia, jak np. rozpowszechnianie i motywacje do wprowadzania na szerszą skalę czystszych technologii i procesów produkcji czy wymiana doświadczeń na temat technologii ochrony i zarządzania zasobami kultury. Do zagadnień tych niewątpliwie należą też procedury prawne i określanie metodologii wprowadzania ocen oddziaływania na środowisko i dokonywania urzędowej kontroli środowiska. Studium to, prowadzone przez Belgię i oparte na wieloletnim doświadczeniu krajów natowskich (zwłaszcza w dziedzinie inwestycji w sektorze obronnym), pozwoliło na porównanie różnych praktyk dokonywania ocen i przyczyniło się w wielu krajach do udoskonalenia procesu legislacyjnego (Methodology..., 1998).

Projektem o charakterze regionalnym, ale z wnioskami, które będzie można zastosować także w innych rejonach, jest rozpoczęty w 1998 r. z inicjatywy Turcji przegląd pod kątem zasad zrównoważonego rozwoju wszelkich działań dotyczących środowiska w rejonie Morza Kaspijskiego. Celem tego projektu jest zorganizowanie regionalnej współpracy rozwijającej wspólny monitoring środowiska i zastosowanie metod modelowania w celu określenia ewentualnych niekorzystnych zmian. Szczególnie cenne w tym projekcie, jak i w innych studiach komitetu, jest sugerowanie strategii rozwoju regionu najbardziej optymalnych pod kątem jakości środowiska i zapewnienia jakości życia zróżnicowanym społecznościom. Równocześnie projekt pozwala na zidentyfikowanie i zintegrowanie, często rozproszonych, naukowych i praktycznych działań różnych instytucji oraz pomaga w ustalaniu długookresowych strategii badawczych. Praktyczny wymiar ma również studium zapoczątkowane przez Turcję, poświęcone rozwijaniu matematycznych modeli, które mogą znaleźć zastosowanie w podejmowaniu przez lokalnych polityków decyzji dotyczących wszelkich ingerencji w zależności pomiędzy wodami morskimi a wodami lagun.

Czyste produkty i czyste technologie to bardzo ważny aspekt działań w kierunku rozwoju zrównoważonego. Tym zagadnieniom szczególnie dużo uwagi poświęcają studia zapoczątkowane z inicjatywy USA. Stosowanie czystych produktów, powstających w wyniku czystych procesów, jest celem, do którego powinny dążyć wszystkie kraje, więc przekazywanie doświadczeń państw bardziej rozwiniętych krajom dopiero modernizującym swój przemysł ma wielkie znaczenie. Skupiono się tu na trzech podstawowych drogach do osiągnięcia czystych produktów. Są to narzędzia produkcji (np. większa ich komputeryzacja), technologie stosunkowo proste do zastosowania w różnych rodzajach produkcji (np. technologie oddzielania substancji zanieczyszczających) oraz skoncentrowanie się na najpow-

szechniejszych gałęziach produkcji (przemysł tekstylny, papierniczy czy sektor energetyczny).

Zaawansowane technologie są gwarantem zatrzymania niekorzystnych zmian środowiska i budowania podstaw dalszego rozwoju zrównoważonego. Przedtem jednak trzeba dokonać „rozrachunku z przeszłością”, czyli doprowadzić do rekultywacji terenów już skażonych.

Studium pilotowe, prowadzone wspólnie przez Niemcy i Holandię, skierowane jest na ewaluację metod oczyszczania zanieczyszczonych gleb i wód podziemnych. Jego celem jest krytyczny przegląd i dokonanie weryfikacji stosowanych w różnych krajach technologii, zastosowanie systemów informatycznych do wymiany informacji oraz inspirowanie innowacyjnego myślenia w zakresie przywracania normom skażonych gleb i wód podziemnych.

Udział Polski w pracach CCMS

Druga połowa lat 90. XX w. to w pracach NATO kolejny okres przygotowawczy, który poprzedzał przyjęcie nowych członków: Polski, Węgier i Czech. W 1997 r. na szczycie państw NATO w Portugalii Radę Współpracy (NACC) zastąpił nowy mechanizm współpracy, jakim była powołana Euroatlantycka Rada Partnerstwa (EAPC), w skład której weszły wszystkie kraje traktatu i kraje partnerskie oraz kraje przewidziane w procesie poszerzenia. Polska uczestniczy w pracach komitetu od 1993 r., biorąc udział we wszystkich spotkaniach plenarnych, najpierw jako państwo współpracujące z NATO a po 1999 r. jako członek NATO. Ministerstwo Spraw Zagranicznych powierzyło koordynację narodową tej współpracy Ministerstwu Środowiska. Polska w latach 1993–1999 uczestniczyła w większości studiów pilotowych CCMS, w szczególności w tych studiach, które dotyczyły zagadnień związanych z działalnością wojskową. Bardzo istotna ze względu na stan środowiska odziedziczony po wyjściu z Polski wojsk radzieckich była wymiana doświadczeń w dziedzinie zagospodarowania byłych terenów wojskowych. Innym ważnym tematem, w którym przedstawiciele Polski uczestniczyli szczególnie aktywnie, była wymiana doświadczeń dotyczących zarządzania środowiskowego w wojsku oraz relacji zachodzących pomiędzy środowiskiem a bezpieczeństwem międzynarodowym (Analysis..., 1989). Polska zorganizowała też w ramach CCMS kilka warsztatów, seminariów i konferencji, np. symposium międzynarodowe nt. *Environmental Contamination in Central & Eastern Europe: Identifying Innovative Solutions to Environmental Problems* (Warszawa, 1996), międzynarodową konferencję naukową *Partnership for Environmental Protection — Environmental Engineering Related to Naval Warfare Activities* (Jurata, 1996) i warsztaty *Environment and Security* (Dębe, 1998). W 1999 r. Polska, już jako pełnoprawny członek sojuszu, gościła posiedzenie plenarne CCMS, które odbyło się w Krakowie. Po zakończeniu obrad nastąpiła także prezentacja wojewódzkiego systemu monitoringu środowiska. Było to pierwsze i jak do tej pory jedyne posiedzenie wyjazdowe w nowym kraju członkowskim. Udział w pracach CCMS został w Polsce wykorzystany w szczególności:

□ przy rozwiązywaniu problemów finansowych, organizacyjnych i technicznych oczyszczania i zagospodarowania byłych obiektów wojskowych,

□ w pracach nad doskonaleniem systemu zarządzania środowiskiem w resorcie obrony narodowej,

□ w pracach nad rozwojem państwowego monitoringu środowiska,

□ przy doskonaleniu systemu zarządzania odpadami niebezpiecznymi i do rozwiązywania związanych z tym problemów prawnych, technicznych, zdrowotnych i społecznych,

□ przy monitoringu dopływu zanieczyszczeń do Morza Bałtyckiego i monitoringu strefy brzegowej Morza Bałtyckiego oraz do modeli rozprzestrzeniania się zanieczyszczeń w ekosystemach morskich i geograficznych systemów informacyjnych dla strefy brzegowej,

□ do wzmacniania dialogu pomiędzy sektorem obronnym a sektorem ochrony środowiska,

□ przy programowaniu i realizacji edukacji ekologicznej w wojsku.

Dzięki uczestnictwu w pracach CCMS Polska uzyskała wiele ważnych informacji dotyczących zagrożeń ekologicznych, powodowanych przez działalność wojskową, oraz sposobów ich eliminowania lub ograniczania. Szczególnie ważne okazały się uzyskane informacje o technologiach oczyszczania poszczególnych elementów środowiska. Udział w pracach CCMS jest również okazją do nawiązania trwałych kontaktów zawodowych pomiędzy polskimi ekspertami a uczestnikami z innych krajów.

Pierwsze studium pilotowe prowadzone przez Polskę

Od 1998 r. polską „specjalnością“ zaczęły się stawać zagadnienia związane z edukacją ekologiczną i przygotowaniem materiałów dydaktycznych, służących wdrażaniu reguł przestrzegania norm ochrony środowiska w sektorze wojskowym. W czerwcu 1998 r. w Warszawie odbyły się współorganizowane przez Szwecję i USA warsztaty NATO, poświęcone wdrażaniu postanowień dokumentu *Environmental Guidelines for the Military Sector* (Guidelines, 1999), dającego krajom traktatu i krajom partnerskim podstawy przygotowania norm postępowania w sprawach środowiska w obiektach i działaniach wojskowych. Skuteczność przestrzegania tych norm będzie jednak zależać od stanu świadomości i wiedzy środowiskowej zarówno kadr dowodzących, jak i szeregowych żołnierzy. Dziś już nie ulega wątpliwości, także i w kręgach wojskowych, że inwestowanie w edukację ekologiczną jest najefektywniejszą formą ochrony środowiska i że kształtowanie odpowiednich postaw, zachowań i świadomości ekologicznej wśród żołnierzy jest bardzo ważne. Żołnierze służby zawodowej i żołnierze poborowi stanowią dużą grupę społeczną, a dla wielu młodych mężczyzn pobyt w wojsku jest ostatnim, lecz bardzo istotnym etapem edukacji. Wzorce zachowań i postawy odpowiednio ukształtowane w procesie edukacyjnym nie tylko przyczyniają się do ochrony i troski o środowisko podczas pełnienia służby wojskowej, ale również przenoszone są do życia cywilnego. Prestiż, jakim cieszy się w społeczeństwie kadra wojskowa, może być wykorzystywany w kształtowaniu społecznie uznanego wzoru, traktującego sprawę środowiska z najwyższą powagą i dbałością.

W latach 1998–2001 autorka niniejszego opracowania, pełniąc funkcję narodowego przedstawiciela w CCMS, miała okazję poznać stanowisko przedstawicieli wielu krajów NATO i krajów partnerskich, dotyczące wagi problemów edukacji. Stworzyło to możliwość zaproponowania

nowego studium pilotowego, poświęconego kształtowaniu świadomości ekologicznej w wojsku i poprzez wojsko. Komitet na plenarnym posiedzeniu w 2001 r. zaakceptował przygotowaną w Uniwersyteckim Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym UW oraz w Biurze Edukacji i Komunikacji Społecznej Ministerstwa Środowiska propozycję studium pilotowego *Formy edukacji ekologicznej w siłach zbrojnych i ich wpływ na tworzenie postaw proekologicznych (Forms of Environmental Education in the Armed Forces and their Impact on Creation of Pro-environmental Attitudes)*, mianując dr Annę Kalinowską dyrektorem studium, a Centrum Badań nad Środowiskiem UW uznając za instytucję prowadzącą ten międzynarodowy projekt. Jest to pierwsze studium pilotowe, prowadzone przez Polskę i zarazem jedyne studium CCMS zaproponowane przez nowy kraj członkowski. Obecnie uczestniczy w nim 14 krajów natowskich oraz 3 kraje partnerskie. Studium ma za zadanie przeprowadzenie krytycznej analizy porównawczej stosowanych metod i materiałów dydaktycznych oraz opracowanie wspólnych standardów edukacyjnych i metod ewaluacji wyników. Prowadzony też będzie monitoring wdrażania tych zaleceń dokumentu natowskiego, zawierającego przyjęte standardy postępowania w sprawach środowiskowych (*standard agreement*) STANAG 7141, które dotyczą edukacji ekologicznej. W dokumencie tym, który po oficjalnym ogłoszeniu jesienią 2002 r. powinien być zaakceptowany przez siły zbrojne wszystkich krajów sojuszu, poświęcono edukacji osobny, znaczny rozdział.

Wyłoniła się też specjalna grupa studium, która ma przeprowadzić badania porównawcze świadomości ekologicznej kadry i żołnierzy służby zasadniczej. Podczas pierwszych warsztatów, które odbyły się w Warszawie, wykazano zarówno różnicowane podejście metodyczne, jak i formy stosowanych materiałów (Analysis..., 1989; Batorczak, 2000; Kalinowska, 2001). Dalsze prace studium nastawione są także na przygotowanie wspólnych, uniwersalnych materiałów dydaktycznych jako wsparcie we wdrażaniu STANAGU. Sytuacja międzynarodowa po wydarzeniach z 11.09.2001 r. spowodowała, że nowym groźnym wyzwaniem XXI w. stały się różne formy terroryzmu, także te związane z zagrożeniami środowiska. Mogą to być zagrożenia bezpośrednie, np. terroryzm chemiczny czy biologiczny, lub pośrednie, np. w sytuacji dostania się do środowiska substancji toksycznych w wyniku zniszczenia różnych budowli czy urządzeń technicznych. Jak każde zagrożenie środowiska wymaga to także stosowania zapobiegawczych metod społecznych, do których należy też edukacja. Edukacja środowiskowa z punktu widzenia zagrożeń terrorystycznych powinna obejmować m.in. charakterystykę źródeł zagrożeń (substancje i instalacje niebezpieczne dla środowiska), drogi rozprzestrzeniania się skażeń w ekosystemach czy proste metody monitoringu niespodziewanych zmian w środowisku. Zagadnienia te mogą być przedmiotem materiałów edukacyjnych oraz adaptacji i rozszerzenia pod tym kątem już istniejących narzędzi edukacyjnych. Zgromadzenie plenarne CCMS zaakceptowało rozszerzenie zakresu studium o tę tematykę. Sposoby praktycznej realizacji zaproponowanego tematu i dyskusja nad najpełniejszą definicją pojęcia terroryzmu środowiskowego zostaną przedstawione w materiałach przygotowywanych jako rezultat zorganizowanych przez Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem UW i Węgierską Akademię Obrony Narodowej warsztatów, które w ramach

studium odbyły się w Budapeszcie w maju 2002 r. Zakończenie projektu i raport końcowy oraz wspólne modelowe materiały edukacyjne przewidywane są w końcu 2004 r.

Przedstawiony przegląd działań Komitetu do spraw Wyzwań Współczesnego Społeczeństwa wydaje się dobitnie potwierdzać zrozumienie problemu i poszukiwanie pod patronatem najpoważniejszego na świecie paktu militarne-go najlepszej możliwości w celu realizacji szerokiego wachlarza zasad zrównoważonego rozwoju. W doktrynie NATO został uwzględniony i doceniony fakt, że zapewnienie bezpieczeństwa środowiskowego jest jednym z istotnych gwarantów pokoju w skali globalnej, a tym samym gwarantem uniknięcia największego niebezpieczeństwa, które (także i dla stanu środowiska) stwarzają działania zbrojne (NATO Science..., 2001).

Literatura

- Analysis** of Knowledge and Attitudes and Behaviour Towards Environmental Problems, 1989 — Volume One. Presentation and Synthesis of the Study. Final Report, No 184.
- BATORCZAK A. 2000 — Studium pilotowe NATO. Wyd. UW, 1: 23–25.
- Environment** and Security in an International Context, 1999 — NATO /CCMS Rep., No. 232, Bruxelles, Bonn, Washington.
- Guidelines** for the hosted Armed Forces, 1999 — Ministry of Environment, Warsaw.
- KALINOWSKA A. (red.) 2001 — Forms of Environmental Education in the Armed Forces and their Impact on Creation of Pro-environmental Attitudes. Presentation from NATO CCMS Pilot Study Inaugurating Meeting held on 10–13 September 2001 at Warsaw University, Warsaw.
- Methodology**, Focalisation, Evaluation and Scope of Environmental Impact Assessment, 1998 — Third Report. Evaluation of Public Participation in EIA. NATO/CCMS, Rep. No. 207.
- NATO Science** and Society Newsletter, 2001 — No. 55, Brussels.